

Судоустрій; прокуратура та адвокатура

УДК 347.9

Сердюк Валентин Васильович

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, суддя
Верховний Суд*

Сердюк Валентин Васильевич

*доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, судья
Верховный Суд*

Serdiuk Valentyn

*D. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Judge
Supreme Court*

ORCID: 0000-0002-4085-6255

Скриньковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Скрынковский Руслан Николаевич

*кандидат экономических наук, профессор
Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»*

Skrynkovsky Ruslan

*PhD in Economics, Professor
Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»*

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Любарський Валентин Олександрович

*викладач кафедри
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Любарский Валентин Александрович

преподаватель кафедры

Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»

Liubarskyi Valentyn

Lecturer of the Department

Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»

ORCID: 0000-0002-5640-4675

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ «ЗАСАДА» І

«ПРИНЦИП» СУДОЧИНСТВА

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЙ «ОСНОВА» И

«ПРИНЦИП» СУДОПРОИЗВОДСТВА

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPTS OF

«FUNDAMENTAL» AND «PRINCIPLE» OF LEGAL PROCEEDINGS

Анотація. У статті досліджено визначення понять «принципи судочинства» та «засади судочинства». Проаналізовано законодавче закріплення досліджуваних понять. Розглянуто ознаки понять «засада» та «принцип». Здійснено розмежування досліджуваних понять. Розглянуто галузеві підсистеми системи принципів судочинства. Окреслено основні положення теорій природного та позитивного права. Авторами доведено, що ототожнення термінів «засада» та «принцип» неможливо, оскільки вони є різними за своєю суттю та сферою регулювання.

Сформульовано висновки про те, що засади судочинства потрібно розглядати з точки зору природного права як основу, яка закріплена в основному законі й визначає нормотворчу діяльність у сфері судочинства та здійснення правосуддя і визначає основні методи та форми діяльності суду.

Принципи ж необхідно розглядати як позитивне право, яке конкретизоване та закріплене у певному процесуальному законодавстві і визначає конкретну форму діяльності учасників судового процесу.

Ключові слова: *засада, принцип, природне право, позитивне право, процесуальне законодавство, судочинство.*

Анотація. *В статті досліджено определения понять «принципы судопроизводства» и «основы судопроизводства». Проанализировано законодательное закрепление изучаемых понятий. Рассмотрены признаки понятий «основа» и «принцип». Осуществлено разграничение исследуемых понятий. Рассмотрены отраслевые подсистемы системы принципов судопроизводства. Определены основные положения теорий естественного и позитивного права. Авторами доказано, что отождествление терминов «основа» и «принцип» невозможно, поскольку они различны по своей сути и сферы регулирования.*

Сформулированы выводы о том, что основы судопроизводства нужно рассматривать с точки зрения естественного права как основу, которая закреплена в основном законе и определяет нормотворческую деятельность в сфере судопроизводства и правосудия и определяет основные методы и формы деятельности суда. Принципы же необходимо рассматривать как положительное право, конкретизировано и закреплено в определенном процессуальном законодательстве и определяет конкретную форму деятельности участников судебного процесса.

Ключевые слова: *основа, принцип, естественное право, позитивное право, процессуальное законодательство, судопроизводство.*

Summary. *It is researched definition of the concepts «principles of judicial proceedings» and «fundamentals of judicial proceedings». It is analysed the*

legislative consolidation of the concepts being researched. Features of the concepts «fundamental» and «principle» are considered. It is made a distinction between these concepts. There are highlighted sectoral subsystems of the system of principles of judicial proceedings. There are outlined main provisions of the theories of natural and positive law. The authors has proved that identification of the terms fundamental and principle is impossible because they are different in their essence and sphere of regulation.

It is concluded that the fundamentals of justice should be considered in terms of natural law as a basis that is enshrined in the basic law and determines the rule-making activities in the field of justice and administration of justice and determines the basic methods and forms of court activity. The principles must be considered as a positive law, which is specified and enshrined in certain procedural legislation and determines the specific form of activity of the participants in the proceedings.

Key words: *fundamental, principle, natural law, positive law, procedural legislation, legal proceedings.*

Постановка проблеми. У сучасній правовій науці важливе місце посідає чітке визначення термів та понять. У теорії права часто вживаються такі поняття, як «засади» та «принципи». Однак, досліджуючи наукову, спеціальну (довідкову), навчальну і навчально-методичну літературу, включаючи аналіз сукупності законів та інших нормативно-правових актів, необхідно відзначити, що ці поняття досить часто ототожнюються або ж підміняються одне одним [1–16]. У результаті чого відсутнє чітке визначення зазначених понять, а також їх розуміння та чітке розмежування.

«У правовій доктрині під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади,

закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними» [12, с. 40] (О. Старчук). Все це обумовило актуальність теми, доцільність та важливість даного дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо визначення понять «засада» і «принцип» судочинства були проведені багатьма вченими-юристами і практиками, зокрема – Я. Берназюк [7], Т. Ганзицька [13], О. Зайчук [14], А. Коваленко [15], Я. Конюшенко [6], М. Михеєнко, П. Репешко, В. Савицький, О. Старчук [12], В. Томін, Т. Фулей [16], О. Хабло [6], М. Якуб та інші. Однак, однозначного розмежування досліджуваних цих понять не було запропоновано.

Мета статті. Метою статті є дослідження та обґрунтування теоретико-правових аспектів і відмінностей таких понять, як «засади судочинства» та «принципи судочинства».

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті 129 Конституції України закріплені основні засади судочинства, зокрема такі: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [1]. Зазначені засади є конституційними гарантіями на судовий захист.

Огляд процесуального законодавства і аналіз наукових публікацій свідчить про те, що сьогодні немає однозначного визначення терміну

«засада» і «принцип» судочинства, і часто ототожнюються. Так, відповідно до процесуального законодавства частина 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України визначає основні засади (принципи) цивільного судочинства [2], частина 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу України визначає основні засади (принципи) господарського судочинства [3] та аналогічно частина 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України визначає основні засади (принципи) адміністративного судочинства [4], але, на відміну їм, в Кримінальному процесуальному кодексі України стаття 7 визначає загальні засади кримінального провадження [5].

В контексті цього доцільно відмітити, що М. Якуб, М. Михеєнко та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу як такі основоположні засади, які закріплено в законі. Вчений П. Репешко та інші науковці, крім закріплених в законі, відносять до них також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але певною мірою впливають з них. Науковці В. Савицький, В. Томін та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу – це такі положення і керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення і/або оформлення [6] (О. Хабло, Я. Конюшенко, І. Чурікова).

Водночас також слід зауважити і те, як зазначає Я. Берназюк [7], що загалом принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що також включає споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі.

Відповідно до статті 129 Конституції України [1] основними засадами судочинства є, серед іншого, змагальність сторін та свобода в наданні ними

суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

З метою безумовного дотримання цього конституційного принципу в частині 3 статті 2 і статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України [4] закріплено, що до основних засад (принципів) адміністративного судочинства належить, зокрема, змагальність сторін, диспозитивність і офіційне з'ясування всіх обставин у справі; суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи [7].

На нашу думку, ототожнення понять «засада» та «принцип» не є зовсім правильним, оскільки:

Засада – 1. Основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. 2. Вихідне. Головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. 3. Спосіб, метод здійснення чого небудь [8, с. 419].

Принцип – (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) – 1. Основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо). Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний). 2. Внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [9, с. 110–111].

Досліджуючи наукову літературу необхідно відзначити, що принципи судової влади хоча й пов'язані між собою, але утворюють разом з тим

самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Інституціональні принципи фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади в суспільстві, визначенні її місця в системі поділу влади та загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами.

Функціональні принципи стосуються відносин, які виникають при судовому розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Але на відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи судової влади, розкриваючи загальні засади здійснення, реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи, всіх видів судочинства.

Організаційні (судоустрійні) принципи звернені до відносин, які виникають не з приводу розгляду і вирішення конкретної судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу судді, тобто у зв'язку з організаційними відносинами.

Чітке дотримання всієї системи принципів забезпечує повний, всебічний, об'єктивний розгляд кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справ і тим самим – здійснення завдань судової влади [10, с. 18–19].

Зазначені визначення понять «засада судочинства» та «принцип судочинства» потребують подальшого дослідження, яке доцільно здійснювати в аспекті розгляду концепції природного та позитивного права з метою їх розмежування для усунення наявної проблеми ототожнення та взаємозаміни цих понять.

Отже, природне право – теоретична доктрина, за якою головним

джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Людині природне право належить від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх. Окремі ідеї природного права з'явилися ще в 5–4 ст. до. н. е. у філософських творах Давньої Греції. Сократ і Платон вважали, що не всі закони та правила є витвором людей, оскільки поряд з писаними законами, породженими людьми, є неписані закони, «вкладені в серця людей самим вченим розумом». Арістотель поділяв право на природне, що залежить від визнання державою, та умовне, яке встановлюється.

Давньоримські юристи природнім правом називали закони в науковому значенні, або основу позитивного права. В будь-якому суспільстві поряд з *jus civile* (лат. – цивільним правом) та *jus gentium* (лат. – міжнародним правом) існує *jus naturale* (лат. – природне право), що породжується самою природою і коріниться у людських стосунках.

Істотної еволюції природне право зазнало в середні віки. В 14–15 ст. ця теорія асоціювалася не з природним, а з божественним походженням, однак природне право визнавалося обов'язковим та вищим від позитивного права.

Найбільш плідним періодом у розвитку теорії природного права, її розквітом вважається 17–18 ст. Ідеї природного права активно використовували і розвивали Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо та інші. Саме завдяки їх зусиллям склалася школа природного права, яка справила значний вплив на процес розвитку як національного, так і міжнародного права. Природне право уявлялося як кодекс правил, що закріплювали політичний та юридичний ідеали. Все, що не відповідає чи суперечить цим ідеалам, повинно бути змінено чи відмінено.

На початку 19 ст. у природньому праві настає криза, зумовлена зародженням ідей історичної та утилітарної шкіл права, а також соціальними та еволюційними напрямками розвитку науки. Однак, уже з кінцем 19 ст. і до

наших днів це право переживає період відродження. Його сутність становить змінність природного права залежно від історично зумовлених причин. З'являються нові напрями розвитку природного права. Це – неотомістські, екзистенціалістські, феноменологічні та інші доктрини, що ґрунтуються на ідеях об'єктивного та суб'єктивного ідеалізму.

Сучасні теорії природного права базуються на ідеях божественного порядку буття (неопротестантизм), самореалізації вищого розуму (неогегельянство), апіорних цінностей (феноменалізм), природи речей (неокантіанство), екзистенціалізму, історичного праворозуміння (герменевтика) та інших [9, с. 132–133].

Позитивне право – чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Філософським підґрунтям для розвитку позитивного права стала концепція юридичного позитивізму. Її представники – Дж. Остін (Англія), К. Бергбом і П. Лабанд (Німеччина), Ж. П. Есмен (Франція), Г. Ф. Шершеневич (Росія) – право розглядали як позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. З цієї точки зору дуалізм природного і позитивного права представники юридичного позитивізму вважали помилкою спекулятивно-метафізичної філософії права. Вони стверджували, що існує тільки позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить собою моральну оцінку чинного позитивного права. Така оцінка на їх думку, суб'єктивна, неодноманітна і необов'язкова. Тому її необхідно виключити з юридичної науки. Предметом останньої повинно бути «право у власному розумінні». Ідеї позитивного права використовуються і тепер: здебільшого у контексті з іншими поглядами на сутність права [11, с. 617].

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження [1–16] встановлено, що засади судочинства потрібно розглядати з точки зору природного права як основу, яка закріплена в основному законі й визначає нормотворчу діяльність у сфері судочинства та здійснення правосуддя і визначає основні методи та форми діяльності суду. Принципи ж необхідно розглядати як позитивне право, яке конкретизоване та закріплене у певному процесуальному законодавстві і визначає конкретну форму діяльності учасників судового процесу.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами та доповненнями). URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
6. Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю. Чурікова І. В. Кримінальний процес: мультимедійний навч. посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/public_html/lections/lections.html (дата звертання: 20.03.2021 р.).
 7. Берназюк Я. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві // Судебно-юридическая газета. 14.06.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiynyi-prinsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
 8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
 9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
 10. Організація судової влади в Україні: навч. посібник / За ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. 184 с.
 11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 2002. Т. 4: Н – П. 720 с.
 12. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права // Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2012_2_11 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
 13. Ганзицька Т. С. Теоретико-правовий аналіз поняття принципів права // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.

2014. Вип. 2. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_6 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
14. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права // Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
15. Коваленко А. А. Поняття і система принципів права // Наука і правоохорона. 2014. № 4. С. 313–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_52 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
16. Фулей Т. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти // Право України. 2003. № 7. С. 24–29.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
3. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

- 20.03.2021 r.).
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
 6. Khablo O. Yu., Koniushenko Ya. Yu. Churikova I. V. Kryminalnyi protses: multymediinyi navch. posibnyk / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lections.html (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
 7. Bernaziuk Ya. Konstytutsiinyi pryntsyp rivnosti ta yoho osoblyvosti v administratyvnomu sudochynstvi // Sudebno-yuridicheskaya gazeta. 14.06.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-pryntsyp-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
 8. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. na CD) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2007. 1736 s.
 9. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 2003. T. 5: P – S. 736 s.
 10. Orhanizatsiia sudovoi vlady v Ukraini: navch. posibnyk / Za red. I. Ye. Marochkina, N. V. Sibilovoi. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2009. 184 s.
 11. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 2002. T. 4: N – P. 720 s.
 12. Starchuk O. V. Shchodo poniattia pryntsypiv prava // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2012. № 2. S. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
 13. Hanzhytska T. S. Teoretyko-pravovyi analiz poniattia pryntsypiv prava //

- Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Serii: Pravo. 2014. Vyp. 2. S. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_6 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
14. Zaichuk O. V. Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava // Almanakh prava. 2012. Vyp. 3. S. 22–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
15. Kovalenko A. A. Poniattia i systema pryntsypiv prava // Nauka i pravookhorona. 2014. № 4. S. 313–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_52 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
16. Fulei T. Zahalnoliudski (zahalnotsyvilizatsiini) pryntsypy prava: deiaki teoretychni aspekty // Pravo Ukrainy. 2003. № 7. S. 24–29.